

Mária Therézia egyházpolitikája és annak következményei az unitárius egyházban.

III. Károly egyházpolitikáját leánya, Mária Therézia tovább folytatta. A protestánsok megsemmisítését az apa megkezdette és leánya be is akarta fejezni. A hagyományos ósdi szellem, vallási türelmetlenség épp olyan tulajdonságok a Mária T. gondolkodásában, mint a III. Károlyéban. — Mindketten teljesen spanyol hatás alatt állanak. Áthozták a spanyol inquisitio sötét szellemét, mely a lelkiismereti szabadság ellen éppen olyan irtó háborút szeretett volna kezdeni a Duna és Maros vidékén, mint a Mauzanáres és a Tájó partjain. A tulságig vitt katolikus szempont, a nagyhatalmi viszketegség, vagy a mint egy német író igen találóan mondja: „ki nem elégíthető torkosság” családi politikájuknak alkotó eleme. A Habsburg-ház fenhatósága alatt álló országok, nemzetek megtartása és azoknak katolikusossá tétele főczéljuk. A királyné trónra lépését a katolikusok nagy örömmel fogadták, míg a protestánsok tőle sem vártak többet, mint apjától, kiről azt jegyzi meg Cserey Mihály, hogy „ebben a császárban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőttől fogva Hispániában neveltetett, azoknak baromi zélusokat és a reformata religio ellen való gyűlölséget felette imbibálta és a jezsuiták tanácsán jár, a honnan, hanem ha Isten csodálatos gondviseléséből akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet persekuciónál”.¹

I.

Mária Therézia családi élete világosságot vet egyházpolitikájára. Ez a nyitja az ő álláspontjának. Családjában mindent a saját érdeke szerint intézett. Férje, a szép, déleceg, megnyerő modorú lotharingiai Ferencz megengedte, hogy érvényesítse magát mindenütt, — mint mondja — „nem is számítja magát az udvarhoz: az csak a császárnéből és gyermekeiből áll”.² Gyermekeihez való viszonyában megnyilatkozik egész

¹ Cserey Mihály *Históriája*. Újabb nemzeti könyvtár 463—64. II.

² Marczali Henrik. *Mária Therézia* 170. I.

valója. Azok nevelésénél első és legfőbb feladat volt megtanítani őket az Isten iránti kötelességekre. „Intelek — írja egyik gyermekének — a házukban követett methodus követésére. Havonként áldozzál többször is. Ünnepe szombatján pedig böjtölj... Tartsd meg az ünnepeket. Ne feledd el gyónni időről-időre, hetenként vagy legalább kéthetenként. Nem mulasztod el bizonyára naponként a misét és este az olvasót...“¹ Nagyon haragszik, ha a gyóntató jezsuita nincs megelégedve és panaszkodik. „Gyóntató atyád levele elszomorított. Mindennap elmaradsz a miséről... Ha lényeges kötelességeid teljesítésében ellazulsz, el vagy veszve. Már két hónapja nem gyóntál. Ez kezdete minden tévelygésnek és bűnnek“.² Gyermekeit a gyóntató tanácsával és segítségével igyekeznek „hű katolikusok“-nak nevelni. Könyveket olvasni csak a gyóntató jezsuita engedelmével volt szabad. A vallási külsőségek: böjtölés, gyónás, áldozás, körmenetekben való résztevés stb. mind nagyon lényegesek. Ezek elhanyagolása a legszűkebb családi körben épp úgy, mint egész udvarában hiba, bűn, véték volt. Hozzá tartozói nem csak hívők, de mutatják is hitüket a családi hagyomány és a spanyol udvari ezcremónia-kivánta szertartásokban. Az udvar levegőjét a tömjénfüst tölti be. A család és az egész udvar vallásos meggyőződésében a régiség: tekintély, a hagyomány: törvény s a mult eszményi alap kellett, hogy legyen.

É katolikus családi irányzat természetesen vonta maga után a birodalom ügyeinek ilyen szempontból való intézését. A királyné erős katolikus egyházpolitikáját a „regnum Marianum“ megvalósítására irányította. Tehát a protestánsok aggodalma jogos volt. Mikor az 1741-iki országgyűlésen Mária T. a protestáns küldöttség elfogadását megtagadta,³ már tisztába voltak azok, hogy a királyné és kormánya egészen azonosítja magát a protestánsok ellenségével. „Vita protestantium est mors pontificiorum“ — mondotta a katolikus papság és nem gondolkodott másként a királyné sem. A mint udvarában csak akkor érezte jól magát, ha vallása érdekeit szolgálhatta, úgy birodalmában is akkor volt a legboldogabb, ha vallása terjesztését, hitének megerősítését előmozdithatta.⁴ Ezt pedig könnyen tehetette. Kezében volt minden hatalom. A protestáns autonomia „fictióvá“ lett. A protestánsok jogait biztosító bécsi és linezi békét — mert protestáns többség czikkelyezte be — törvénytelennek nyilván-

¹ Marczali H. i. m. 197. l. — ² Marczali H. i. m. 197. l.

³ Szilágyi Sándor, Magyar nemzet története VIII. köt., 328. l.

⁴ 1765-ben a királyné magyar gárdistákat küldött Rómába. Köztük volt egy *Gentsi* nevű „eretnek“ gárdista is, a ki — a pápa lábainak csókolhatásáért — katholizált. A pápa e fölötti örömeiben sirt s a királynénak megírta az esetet. „A felséges asszony is annyira megörvendett, hogy a császár halálától fogva oly jó kedve nem volt, mint akkor“. Halmágyi István naplói, közli: dr. Szádeczky Lajos. Mon. Hung. Hist. Írók 38. köt., 221. l.

nitják. 1715-ben a törvény magyarozatát és végrehajtását a királyra bizzák.¹ Ugyanez évi LXXIV. t.-cz. minden iskolára nézve — bárki alapítsa és akár világi, akár egyházi ifjuságot nevel — kimondja a király felügyeleti jogát.² Az országos végzések kötelező erővel csak a felség megerősítése után bírnak és csak ezután hirdethetők ki.³ Egyházi ügyekben intézkedni a király kizárólagos joga.⁴ Az uralkodó a legfőbb bíró, — mint mondják — ő a vallás védője. Tehát a saját tetszése szerint minden akadály nélkül folytathat vallásügyi politikát. A protestansok is teljesen az ő jó indulatától függenek. A vallásügy a törvényes alapról az uralkodói kegy ingatag fundamentumára került. A középkori jogelv: quod principi placuit legis habet vigorem, érvényesült.

Az igazság szabadságot követel, a szabadságnak pedig az önkény, a hatalom ellensége szokott lenni. Mária Thérézia is felhasznál minden eszközt, minden alkalmat a lelkiismereti szabadság elfojtására. „Egy idejében kimondott szó, — írja fiának — egy komoly pillantás azok elhallgattatására, kik nagyon is szabadon viselkednek, igen üdvös lehet és csak kötelességünket teljesítjük vele“.⁵ Térítési politikájában nem ismer határt és az eszközökben sem tesz különbséget. Jellemző a következő eset: *Ozili* nevű marosszéki unitarius ifjú felment Bécsbe s hogy könnyebben katolikussá tehessék, „keresztanyja lett felséges asszonyunk és adott neki egy arany lánczot, 300 forintot, pensiót s tették a kancelláriára kancellistának“.⁶ A királyné is, mint elődei, jól tudta azt a mindennapi fogást, miképp kell az alattvalók orrára az édes reménység üvegszemét nevetve tenni fel, hogy azt ők észre se vegyék. Hivatalt osztogat, házasságot köt, vagyont ígér, magához édesgeti a főurakat. Az egyház rendelkezésére bocsátja királyi hatalmát, esakhogy „az Isten által intézett és az apostolok által terjesztett igaz katolikus hit fennmaradjon s az átkozott libertinismus a lelkekből pusztuljon“.⁷

A protestánsok nagyobb hivatalt nem igen viselhetnek. A hivataloknál hátrányul szolgált, ha az illető érzékkel birt a szellemi élet szabadabb mozgása iránt.⁸ A kiket az „akatholikusok“ közül az udvar és az állam nem tudott nélkülözni, azokat kisebb hivatalokba helyezte. Ugy voltak, mint a görögök a perzsa birodalomban. Szellemi tehetségben kitűntek és az udvar ügyeit intézték, de nem magas állásban, mert a föltékenység — ott a perzsáké, itt a jezsuitáké — nem engedte.⁹

¹ Beöthy. Magyar nemzetiség fejlődése... I., 693. l.

² Dr. Zsilinszky M. Magyarhoni prot. egyházak tört. 465. l.

³ Kővári László. Erdély tört. II., 113. l.

⁴ 1747 jul. 11-iki rendelet. Szilágyi S. i. m. 335. l.

⁵ Marczali i. m. 200. l. — ⁶ Halmágyi i. m. 381. l. — ⁷ Szilágyi i. m. 373. l.

⁸ Beöthy i. m. I. r. 597. l.

⁹ V. ö. Marczali H. A nemzetiség történetbölcseleti szempontból 25. l.

Bartenstein az „igazi spiritus rector“ — mint az udvarnál nevezik — protestáns ember; III. Károly alatt ő igazgatja a monarchia külső ügyeit, a pragmatika sanctióban is nagy része van, Mária Therézia sem nélkülözhetette nagy tehetségét, de mert nem akart katolikus lenni, maradt alárendelt állásában.

A hivatalos pályán vallásos meggyőződésre nem volt szükség. Ugy is meg kellett azt szegni a decretalis eskü letételével. 1742. dec. 24-én kelt rendelet meghagyja, hogy a Károly resolutióját teljes értelmében, az esküre vonatkozókkal együtt hajtásák végre.¹ Tehát ha a protestáns ember nem akart a boldogságos szűz és a szentek említésével esküdni, hivatalt nem kapott.

A hatóságok felsőbb helyről tömegesen kapják a protestánsokra vonatkozó megszorító, tiltó, büntető rendeleteket. A hivatalnokok sajtóban, tanácsban, összejöveteleiken legtöbbit a vallási egységről beszélnek. Az ügyek elintézése lassú és nem emberséges. Az erőszak a protestánsokkal szemben jogos fegyver. Még a legkisebb állami hivatalnok is érezte az — ugynevezett — „eretnekkel“ lekicsinylését, pöffeszkedését és számtalan apró túszurásait. Jól tudták, hogy cselekedetük és viselkedésük nem ellenkezik a királyné érzületével s ez elég volt a visszaélések elkövetésére.

A gyanúsítás és kémkedés csaknem állami intézmény. Hol a cím, rang, hivatal, vagyon, szép menyasszony osztogatása nem használt, ez alávaló eszközhöz nyult, mit a katolikus püspökök, Erdélyben: Bajtay Antal,² gróf Kollonits László, de legpontosabban a jezsuiták végeztek. A protestáns ember nagyon kellett, hogy vigyázzon szavára és cselekedetére, mert nem tudhatta, hol és ki vádolja be. A jegyzőkönyvekből is, melyeket a kancelláriák és ministeriumok hetenként a császári kabinethez kellett hogy küldjenek,³ sok mindenről értesülhetett a királyné. „Meg kell vallani — írja Halmágyi — ugyan ritka dáma volt felséges asszonyunk e földön, hogy annyi sok országos dolgok között a minutiakra is, oly nagy attentióval terjeszti magát.“⁴ A protestáns egyházi élet minden nyilvánulásáról tudomást szerzett. Nem azért, mintha a velük szemben elkövetett visszaéléseket akarta volna megszüntetni, hanem hogy a protestáns hit és belső élet körében minden szabadabb mozgást — mit „métély“-nek tart — meggátoljon.

Irodalomról nem lehetett szó, mert az első kérdés volt: milyen vallású az író? A sajtó szigorú censura alatt r. kath. püspök, majd pedig a kolozsvári apátplébános kezében volt.

¹ Szilágyi Sándor i. m. 328. l.

² Bajtayról Halmágyi I. így nyilatkozik:

„A religiosumokban éreztük, hogy alattomban dolgozván, többet árt, mint a mennyi püspökök eddig volt.“ Ez más vélemény, mint a P. Lexikoné. (H. I. i. m. 236. l.)

³ Marczali H. i. m. 200 l. — ⁴ Halmágyi i. m. 223 l.

Ilyen körülmények között szabadabb gondolkozásra valló munka nem jelenhetett meg. A királyné különben sem kedvelte a tudományt, sem azok művelőit. Wolf keserűen panaszolja, hogy Mária Therézia alatt Klopstok és Lessing számára nem volt hely. A szabad gondolkozókat és filozofusokat mind önérdek hajhászoknak tekinti, a kik csúszó-mászók, mihelyt őket a legkisebb csapás éri. Az egész filozófiájuknak alapja: az önzés és így a legkisebb balsors lesujtja őket.¹

Mária Therézia a protestáns ifjaknak külföldre való jutását is megnehezítette. Voltak évek, a mikor egyáltalán nem (1756—59. és 63—6.) (bár ekkor is tettek kivételt, a Teleki fiukat kiengedik) és a mikor csak elegendő költség felmutatása mellett adtak útlevelet külföldi egyetemekre.² A királyné ezéjla: leszoktatni a papi és nem papi ifjuságot az idegen egyetemek látogatásától, mert ott magokba szívhatják a szabadabb szellemet, melyet itthon tovább terjesztenek. A mi előtte egyáltalán nem kedves dolog. Azért minden kultura ellen — mint egy magyar író megjegyzi — vesztegzárral védekeztek, mint a marhavész vagy pestis ellen. Az uralkodó első sorban fiát akarta megóvni a szabadabb szellem befolyásától, de nem tudta s ez nagyon elkésertette. Nagyon fájt a királynénak, hogy József vallási tekintetben szabadabban gondolkodik, nem követi a családi hagyományt „nem bigott a vallás dolgában is, sőt mindenikhez majd egyarányu.“³ Mi lesz belőlünk — írja fiának — egyházi alárendeltség nélkül. „Mit kell nekem szenvednem, ha ily téves véleményben látlak elfogultan!“⁴ De József azért a szabadabb szellem hatása alatt, a mit lehetett, a protestánsokon segített. Az unitáriusoknak is megígéri ezt 1773-ban, de az eredmény nem látszik, csak a királyné halála után.

Mária Therézia pátriárkális eszméjének, a kormányzati mindenhatóságnak megvalósítására a hitegységet tartotta egyedüli alapnak. És ennek eredménye az, hogy a magyar állami és társadalmi közéletben a róm. kath. papság döntő szerepet vitt. Ott ült a hierárchia hazánk kurilis székeiben az állam mellett, és igen gyakran magatartásával éreztette, hogy fölötte tudja magát az államnak. Az egyház állam volt az államban vagy még igazabban szólva: állam az állam fölött.

A r. kath. püspököknek, főpapoknak olyan forma szerepet tulajdonithatunk az ország ügyeinek intézésében, mint az orosz szent synodusnak. Ennek is tulajdonképeni hivatása az orosz orthodox egyház ügyeinek intézése, de itt intézik az állam magasabb politikáját is. A synodus beléegyezése nélkül a czár politikát nem folytat. Mária Therézia uralkodása alatt is a főpapok látszólag a vallás ügyeit intézik, de valóságban a magasabb

¹ Marczali i. m. 202. l. — ² Dr. Zsilinszky i. m. 496. l. — ³ Halmágyi i. m. 285. l. — ⁴ Marczali i. m. 194—195. l.

állami ügyeknek is vezérei voltak. Annyira irányították a királynénak – különben is hasonló irányú — egyházpolitikáját, hogy a Montesquieu mondását: „államot alkotnak a vallás számára“, hazánkban is megvalósulva látjuk.

II.

Az unitarizmus a XVI–XVIII. százévig nagy küzdelem árán ugyan, de meglehetősen munkált a gondolkozás felszabadoztatásán. A középkor járatlan dogmái erdőit állandóan irtogattas ez által a vallást élővé akarta tenni. Nemcsak azt kifogásolta, tagadta a katholicismusból, mit a többi protestánsok, hanem ezekéből is igen sokat. Pedig a katholicismus szerint „már a lutheránusok és kálvinisták is csak tagadó, rontó munkát végeznek“; mennyivel inkább így vélekedtek a gondolatszabadság és szabadvizsgálgatás híveiről, az unitáriusokról. Azonban — sajnos — nemcsak egyszerű vélekedés volt ez, hanem sokkal több: az egyháznak lépten-nyomon pellengérré való állítása. Az unitárius egyház testén, általában és részeiben mindenütt látszik a Mária Thérézia erős katholicus egyházpolitikájának káros következménye.

Az „anyai indulatú“ királynő az unitáriusok iránti rokonszenvét mindjárt trónralépésekor kimutatta. Az erdélyi rendek, köztük az unitáriusok is, hódolatukat és kívánságaikat akarták bemutatni az új uralkodó előtt, de a felség az unitárius vallású Désfalvi Simon Istvánt nem fogadta, nem bocsátotta maga elé.¹ Ez kezdete, mintegy jeladása volt a királynő részéről az unitáriusokra haramló elnyomásnak.

1744-ben a főkormányzék mellett szervezett katholicus egyházi bizottság az unitáriusok kiirtására egy kidolgozott tervet ajánl. A terv készítőjének nevét nem árulja el. 15 pontban tárgyalja azokat a gondolatokat, melyek az Áriánus eretnecség kiirtására a legalkalmasabbak. E pontok ránk nézve nagyon érdekesek. Ezekben találjuk meg legjellemzőbben a katholicusoknak az unitáriusokkal szemben kifejtett álláspontját. Mind-egyik pont a lelkiismereti szabadságnak egy-egy erőszakos támadója s az egész együttvéve veszedelmes hadizenet az unitáriusoknak. „*Ő felsége kegyes szándékát czélszerűen előmozdító pontok*“ rövid kivonatban így hangzanak: ²

1. A Kálvin és Luthert követő felekezetek papjai „Áriánust átvenni ne merészlejenek“.

2. Az „antitrinitarius superintendens“ minden hitezikkeiket mutassa be. Ha ezzel ellenkezőt tanitanának, büntetessenek.

¹ Dr. Zsilinszky i. m. 370. l.

² Jakab E.: Virasztásaim XI–XII. Ker. Magv. XVIII. k. 393–397. l.

3. Az unitariások kérjék superintendensük megerősítését Megerősítés előtt püspöki joggal ne birjon.

4. Minden unitar. pap esküdjék meg, hogy a katolikus vallásnak ellensége nem lesz.

5. Az unitariások népiskoláit és gymnasiumait zárják be.

6. A szentháromságot nyilvános vitákban szóba ne hozzák. Az ifjuság tan- és másféle könyveit a katolikus püspök engedélye nélkül ne merjék kinyomatni.

7. Szüntessék meg a nép közötti hitvitákat.

8. A zsinati és partiális gyűléseket tiltsák meg.

9. Imaházak, templomok építését, azoknak megújítását ne engedélyezzék.

10. A főbb nemeseket a nagyobb, a kisebbeket a kisebb hivatalok elnyerésével kell a római hitre csábitani.

11. Az unitarius embernek reformatus, lutheranussal való házasságkötést nem kell megengedni, mert az ilyen házasságok alkalmával sokan térnek át reformatus vagy lutheranus vallásra.

12. A hol sok unitarius van, legalább két templomot a javadalmakkal együtt el kell venni.

13. Az unitarius papokat a szentségek kiszolgáltatásától tiltsák el; a keresztelest bízzák a kath. papokra.

14. Az ev. ref. és ág. ev. iskolák az unitar. ifjút ne fogadják be, hogy katolikus iskolákba kelljen mennie.

15. Mindezen nyomások Ó felségének egy rendeletével kezdődjenek. Azután keményebb eszközöket is alkalmazhat Ó felsége.

A felsorolt pontokból egy hatalmát érző, erejében elbizakodott egyház gyors és kiméletlen végrehajtást követelő programja tűnik ki. És e programot teljesedésbe is vették, mintha százéveken át szentesített törvényekkel tudták volna azt igazolni. Megkezdődtek az unitariásokat irtó nagyobb és veszedelmesebb csapások, a törvénytelen ségek, melyekről Halmágyi István¹ így ír: „Néha majd rosszul jártam bumba, hogy oly törvénytelen ségeket kellett irnom“.²

Egyik legérzékenyebben sujtó uralkodói intézkedés volt egyházunk és eklézsiánk kegyes alapítványainak a főhatóság útján való számbavétele és 4 (négy), vagy legfeljebb 5 (öt)

¹ Halmágyi István reformatus vallású, 1740-ben végezte a kolozsvári ref. kollegiumot, 11 éven át főkormányzékfi fogalmazó, 1752-ben lemond s mint „mentor“ kíséri külföldi akadémiaira gr. Teleki Pált. 1753-ban újra a főkormányzékhez jut mint titkár. 1772-ben a kir. táblához rendes bíróvá nevezték ki. 1774-ben maroszéki főkirálybírószági administrator, 1775-ben rendes főkirálybíró. 1781-ben kir. udvarmesteri címet kapott. 1784-ben főispán. 1785-ben meghalt. Ez adatokból látszik jelentékeny szerepe volt, bepillantatható az állam ügyeibe. L. bővebben az életrajzát dr. Szádeczky Lajos H. I. naplóí 1. XL. l.

² Halmágyi i. m. 105. l.

per 100 (száz) interesre a fundatiónalisok capitalisi a királyi aeráriumba bevonása.¹ A királynőnek 1756-ban kelt rendeletére Szentábrahámi Mihály akkori püspök a kegyes alapítványok és más vagyonról s azoknak hova fordításáról jelentését megtette. „Minden ekklezsiának — úgymond — vannak pénzen vett vagy végrendeletileg kapott alapítványai, szántóföldecskéi, miket a templomok, papi lakok és telkek fentartása végett a hallgatók és belső emberek mivelnek meg. Vannak továbbá mindeniknek a keresztséghez és úri szentvaesora kiszolgáltatásához való szent készülékei és ingóságai.“ Elszámolja az iskolák és ekklezsiának „az idők mostoha viszonyai között többnyire elvesztett alapítványait“. Megnevezi amaz alapítványokat is, melyeknek interesse az állami pénztárakba már bevonatott. Beszámol a dézmák és dézmanegyedekről. „Ezeket a földesurak is — panasolja — a törvények ellenére a közelebbi években annyira letartóztatták, hogy azokból alig maradt meg valami.“² Szentábrahámi kimutatása nagyon gyenge szintben tüntette fel az egyház vagyoni állapotát. A királyné nem volt megelégedve. 1773-ban Agh István püspöktől újból kimutatást kért. A superintendens a saját kimutatásához csatolva még a Szentábrahámi Mihályét is, ezzel a megjegyzéssel terjesztette fel: „Azóta kolozsvári ekklezsiánk alapítványai nem gyarapodtak.“ Megemlíti azt is, hogy mind a tanárok, mind a tanuló ifjuság, a kegyes lelkek alamizsnájából éldegélnek.³ Ez a jelentés sem volt elég. A reformatusok és ágostaiak sok alapítványt, nagy vagyont mutattak ki, miért a kormány kételkedett az unitariusok vagyontalanságán. Újra felszólították a püspököt a jelentés beküldésére, mire türelemmel és kimélettel a következőket írta: „A mi alapítvány már eddig több izben bejelentetett, vegye a királyi főkormánysszék és ő felsége kegyelmesen s ne hibáztasson engem, hogy nines több. Ha azzal lehetne dicsekedni, a mi volt, akkor a mi collegiumunk és ekk'leziánk is elősorolhatnák felséges fejedelmek, nagylelkü erdélyi főurak, sőt idegen országbeli unitarius jóltevők kegyes alapítványait is, de mint-hogy „*de praesenti gaudet ecclesia*“, azokat, a miket már elvesztettünk, nem sorolhatván elé: meg kell maradnunk a meglevő csekély mellett. Egyébiránt, ha a kir. főkormánysszék jól megfontolja a dolgot, észre fogja venni, hogy nekünk épen azért nines, nem is lehet sok és nagy alapítványunk, mert a testvér hitfelekezeteknek van. *Parium par est ratio*.“⁴ Az egyházi vagyon és „*piu fundatiók*“ ügye még ezután is állandóan fenforgott. Az állampénztár az „örökösödési“ és „hétéves háborukban“ nagyon

¹ Halmágyi i. m. 70. l.

² Jakab Elek: Szentábrahámi M. püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 73—78. l.

³ Jakab Elek: Agh István püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 78—79. l.

⁴ Jakab E.: Agh I. 1774 nov. 22. kelt jelentése. Ker. Magv. XVII. 80. l.

megapadt. Az uralkodónak pénzre és katonára volt szüksége, hogy minden ellenséggel kiállja a versenyt. A pénzforrást pedig ott keresték a legszivesebben, hol maguknak és kedveltjeiknek nem ártanak. A protestánsok s ezek közül az unitáriusokkal minden kimélet nélkül bánhattak el. Ekkleziáinkban állandóan kérdezősködtek, kutattak a pénzforrás után. „Némely helyeken egy vagy más okból az ekkleziái fundusok periculumban vadnak, commutaltatik t. esperest atyánkfiának, hogy a tks Secularis inspectorral egyetértve vigyázzanak, az ekkleziái dominiumok el ne idegenedjenek“ . . .¹ A főhatóság körültekintő, vigyázó volt, még arra is utasítást ad az ekkleziáknak, hogy a „pia fundatiók“-ról kérdezősködőknek mit feleljenek: „A felséges kir. gubernium rendeletére t. püspök urunk megtette legitimo a gen. prot.-ból a resolutiót . . . Hogy ha kívántatnék épen ezt felelhessék és egyebet ne is feleljenek“ . . .² De bármilyen óvatosan, bölesen is vezették akkori nagyjaink az egyház vagyoni ügyeit, a sok „lidérez-nyomás“ mégis meghozta eredményét: a „pia fundatiókat“ csaknem mind elveszítették.

A korlátlan királyi hatalom az egyház autonóm jogait sem tartotta tiszteletben. E jogát is az unitáriusoknak törvények szentesítették és védték, mégis most a teljes védtelenség állapotában van. Az egyház már a XVI. százdtól kezdve az ő közönséges gyülekezetüknek tetszése és végzéséből szabadon választja püspökét.³ A püspökválasztást megerősítés végett a fejedelem elé kellett terjeszteni, de a fejedelem nem tagadhatja meg a megválasztott megerősítését.⁴ Mária Thérédia uralkodása alatt azonban ettől lehetett félni. Már régi vágyuk volt a kormány tagjainak, hogy az unitáriusokat püspök választási joguktól megfoszszák. 1769-ben a következő leirat érkezett a királyi főkormányshoz: „Értesült — úgymond a királyné — hogy az Erdély nagyfejedelemségi unitariusok maguknak Superintendensüket meg szokták választatni és hivatalba is igtatják, a nélkül, hogy megerősítését kérnék vagy *megnyerték volna*; tegyen oly infézkedést, hogy azok annak részére, kit jövőben megválasztanak, mielőtt hivatalát megkezdéné, a felség megerősítését kérjék és *nyerjék ki*.⁵ Az egyház főgondnokai a leirat vétele után azonnal kérték Agh István, 1758-ban megválasztott püspöknek megerősítését. „Kérve a felséget - írják nagy alázattal — mint minden egyházak legfőbb és legkegyesebb pátrónusát, hogy őt (Agh Istvánt) superintendensi hivatalában, melyet ők neki átadtak, felséges tekintélyével őt megerősíteni s megerősítettnek kijelenteni méltóztassák.“⁶ Kérésüknek a hangja is elárulja a nagy aggodalmat, hogy vajjon megjön-e

¹ Nro. II. Prot. gen. cons. 314. l. — ² Nro. II. Prot. gen. cons. 344. l. — ³ Mikó: Unitarius egyházjog. 47. l. — ⁴ Mikó: i. m. 59. l. — ⁵ Királyi leirat. Ker. Magv. XVII. 68. l. — ⁶ Ker. Magv. XVII. 69. l.

a felsőbb megerősítés. El voltak készülve még a legrosszabbra is: püspöküknek hivatalától való megfosztására. De sehol semmi nyoma sincs, hogy még csak a püspökválasztás megerősítésére is történt volna valamely intézkedés. Úgy látszik, Mária T. nem mert oly nagy „injuriát” elkövetni — bár az ő „hú katolikus tanácsadó” nagyon akarták azt.

A jogtalanságnak annál nagyobb példáival találkozunk a tisztviselői állások betöltésénél. A XVIII. százban már inkább a közhivatal, mint a katonai pálya volt az egyén érvényesülésének módja. A királynő egyházpolitikája az unitáriusokat innen is leszoritotta. Titokban küldi utasításait a királyi kormányzóknak, hogy az unitárius „secta-beliek” a hivatalba való jelöléseknél „harmadik ok”-ból mellőztessenek.¹ Megrendeli kormányzójának, hogy a királyi megerősítés alá tartozó hivatalokra katolikusok ajánltassanak és neveztesse ki.² És mikor az unitáriusok hivatalba nem jutásának okáról volt szó, indokul adták, hogy nem tudnak németül és nincsenek közöttük tehetséges emberek.³ Hogy ez mennyire volt igaz, kitetszik csaknem minden unitárius ember életéből. Rettegi György Emlékiratában Simon János unitárius ügyvédet így jellemzi: 1765-ben „holt meg désfalvi Simon János uram Ujfaluban 80 esztendőskorában. Ez ifju korában Rákóczi Ferencz fejedelemnek gavallérja volt, hatalmas, derék, *tanult ember*, ifju korában gyönyörűséges szép író, jó expeditor, nagy historicus, derék jurista, ritkitom, hogy az erdélyi familiáknak connexioit valaki úgy tudná, mint ő tudta szegény; nekem is igen jó uram volt, nagyon is szerettem vele együtt lenni, mivel mindenkor gyönyörűséges dolgokat lehetett hallani tőle; *kár, hogy religione unitárius volt.*”⁴

Aranyosszék 1753-ban két unitárius vallású embert: Kövendi Gál Józsefet és Bágyoni Váró Gábort, választ képviselőjéül. A kormányzó elrendeli, hogy egyik helyébe r. kath. vallású Szabó Sámuelt válasszák meg. A mire az aranyosszékiek elég erélyesen ezt felelik: A választási szabadság ily korlátozását tűrni nem fogják és ők különben is a választásnál *nem a vallásra, hanem a képességre* voltak tekintettel.⁵ Nem is a német nyelv nemtudása s a tehetség hiánya, hanem a *religio* szolgált okul a hivatalokból való mellőzésre.

Felállítják a „continua táblákat.” Az unitáriusok csak Tordán, Abrudbányán maradtak meg a magistratusokban és Aranyosszéken a nótárius. „Premálták — írja Halmágyi — őket, szegényeket imitt-amott, de az idén (1767) Torda vármegyei főispán,

¹ Jakab E. Kvár tört. III. 370. l. — ² Jakab E. u. o. III. 371. l.

³ Jakab E. u. o. III. 367. l. és Ferencz J. Unitár. Egyháztörténelem. 244—45. l.

⁴ Rettegi Gy. Emlékiratai. Hazánk IV. k. 211. l.

⁵ Br. Orbán B. Aranyosszék leírása 14. l.

gr. Kálnoki a törzsi magistratusból egészen kipusztítá, midőn két senatort és nótáriust, megparancsolván, hogy helyökbe ex catholicis et reformatis másokat kandidáljanak, hivataljoktól megfosztott.¹ És ez mindenütt így volt. 1762-ben Kolozsvár hivatali személyzetében 25 (huszönöt) r. katolikus van, a többi felekezetűek közül csak 12 (tizenkettő). Pedig a protestánsok lélekszáma sokkal nagyobb, mint a katolikusoké. Buccov erdélyi főhadvezér elnöklété alatt (1762 ben) a kir. kormányzék Kolozsvárra vonatkozólag ily határozatot hozott: „A városi tanácsnak meghagyatik, hogy mikor a senatori állomásokban vagy más hivatalokban üresedések lesznek, mindig oly tekintettel legyenek a reformált hitvallásuakra, hogy a míg a két vallás (r. kath. és ev. ref.) között a királyi rendeletek által meghatározott egyenlőség helyre áll, az üres állomásokra mások felett ev. reformált hitvallásuak következzenek.² Az unitáriusok jogait itt is elhallgatták. Az unitárius hivatalnokok halála után helyükbe más vallásút választottak.³ Megpróbálták ugyan ilyenkor a „lélek halászását“ is, egy-két évig betöltetlenül hagyták az állást és ha senki sem tért át érette, oda adták arra érdemtelen katolikusnak. A visszaélések ellen „eleget allegáltak ők a törvényt, hívták a több religion valókat segedelmekre és jóllehet a reformátusok többire manutentiojukon dolgoztak, de semmire sem mehetnek. Durván bántak velük, a mint panaszkodtak, nemesak őket, de még a fávealó református jó nemeseket is csak per te s tu traktálván.“⁴ „A tisztségekre való kandidátióknbeli kirekesztésünk iránt való sérelmünknek promotiója a jövő Diaetára halasztatott“⁵ — írják főgondnok és világi jelesebb férfaink. Az unitáriusok folyamodásaira rendszeren csak halasztgatással, elnapolással feleltek.

A katonai pályán sem volt jobban biztosítva az unitáriusok boldogulása. A míg Buccov volt a főhadvezér, az ev. ref.-k ezen a téren még boldogullhattak. Buccov hitbeli atyjafiait pártfogásában részesítette. Az unitáriusok helyzete azonban Pálffy Mózes (később a székelykereszturi iskolának felügyelő gondnoka lett) leveléből nagyon szomorúnak látszik. „Mind Isten, mind ember tudja — írja apjának — hogy nem gyermeki álhatatlanság ingerelt arra, hogy a katonaságot elhagyjam, hanem jövődöbeli szerencsémnek hátra maradása, melyet okoz csak a religiom; mindsem pedig religiomat elhagyjam, inkább koldulni megyek“⁶

¹ Halmágyi i. m. 299. l. — ² Jakab E. i. m. III. 369. l. — ³ Jakab E. i. m. III. 372. l. — ⁴ Halmágyi i. m. 299. l. — ⁵ Egyh. tört. adatok. Közli: Benczédi G. Ker. Magvető. XIII. 295. l. — ⁶ Pálffy Mózes levele apjához 1767-ben. Ker. Mgv. XXXIII. 30 l.

Család és iskola.

(Tanári székfogl. értekezés.)

Köszönöm Istennek, hogy elhozá nekem e szent pillanatot, melyben kedves tanítványaim és a mélyen tisztelt vendégek előtt beszámolhatok azokról a szerény tapasztalatokról, melyeket alig másfél éves tanári pályámon eddig szereztem és elmondhatom, hogy micsoda eszmék fognak engem ezután is vezérelni ezen a szentséges pályán, melyre Isten kedvezéséből léptem. Felcsendülnek lelkemben e magasztos pillanatban Kőlcsey szavai: „Mily szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi homályából kiemelkedik! Mily szép világító csillagként tűnni fel ezerek előtt és szabadon, de átmelegült lélekkel választani magának pályát és azt örökre tiszta, sohasem hidegülő szenvedelemben futni meg!“ Igen. A tanárnak pályája kiemelkedik a mindennapiság homályából, ha azt lelkiismeretesen fogja fel. A tanítót Isten arra a nagy dologra hívta el, hogy mindazokat az erényeket, melyeket a bibliában írva találunk, melyeket a papok a szószékről hirdetnek és a melyek hiányát egyik ember a másikban fel szokta fedezni, önmagában egyesítse. Kell, hogy mindaz, a mit az erkölcsstan, meg az evangelium jónak hirdet, a tanárban vérré váljék. Erkölcsileg tisztán kell a tanulók előtt naponként megjelennünk, mert hiszen nem erkölcsi prédicatiókkal, hanem csakis saját életünk példájával tudunk a tanulók lelkületére hatni.

Bármennyit is panaszkodunk a mai tanulók hálátlansága miatt, mégis tagadhatatlan tény, hogy a tanuló többnyire utánzandó példát lát tanárában. Ez lélektani igazság és ha ezzel szemben a tanulók hálátlanságáról panaszkodunk, sohase lehet egészen igazunk. Valamint minden ember a maga szerencséjének, úgy minden tanár a maga tekintélyének kovácsa. A gyermek kritikája e részben sokkal biztosabb és csalhatatlanabb, mint a nagy emberé; megérzi ő jól, kit hogyan kell tisztelnie... És én bevallom, hogy szívem mélyén nem a hivatalos főhatóságom kritikájától remegek, hanem minden erőmmel és tehetséggemmel azon vagyok, hogy a reám bizott gyermekek szellemi és erkölcsi igényeit kielégítsem. Teljesen átérzem a modern pedagógia ama követelményét, hogy tehetségünk és szeretetünk